

Ur *Zenit* nr 60 (2/79)

Jacqueline Heinen

Kollontaj och kvinnoförtryckets historia

[*Zenit*-redaktionens introduktion är här utelämnad]

Från april till juni 1921, inför Kommunistiska internationalens tredje kongress, höll Alexandra Kollontaj vid Sverdlovakademin fjorton föreläsningar om *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*.¹ De var avsedda för kvinnliga arbetare och bönder som var medlemmar i eller nära sympatisörer till bolsjevikpartiet. I motsats till flertalet dåtida texter om kvinnans frigörelse är hennes föreläsningar av uppenbart bestående värde, ty de tog systematiskt itu med alla de problem som revolutionärerna diskuterade vad gällde det specifika förtryck och den specifika utsugning som riktades mot kvinnorna, och de ådagalade rikedomen i Kollontajs tänkande samt hennes obestridda historiska och antropologiska kunskaper. Deras intresse ligger emellertid också däri att de så klart visar begränsningarna hos den person som bland bolsjevikledarna nådde längst i studiet av kvinnoförtryckets uppkomst och i ifrågasättandet av familjen och den traditionella sexualiteten. Kanske mer än alla hennes övriga politiska arbeten, hennes romaner och självbiografi, avslöjar dessa föreläsningar de motsättningar från vilka hon sökte befria sig. Dessa förblir obegripliga om vi inte betänker hur alla borgerliga värderingar skakades under revolutionens efterdyningar, men även minns de ofantliga ekonomiska svårigheter som det efterblivna Ryssland i synnerhet efter inbördeskriget, led av, och som framtvungade en satsning på NEP och en markerad reträtt i kollektiveringen och socialiseringen.

Hur betraktades då läget 1921 av Kollontaj, en av Arbetaroppositionens ledare som avlägsnats från bolsjevikpartiets styrande krets efter en kort period som folkkommisarie för folkhälsan? I diskussionen av de åtgärder som den unga arbetarstaten vidtog för att påskynda kvinnofrigörelsen betonade Kollontaj framför allt de ekonomiska åtgärder, utan vilka ingen grund för verklig frigörelse kunde läggas. Det fanns ingenting som inte var synnerligen ortodox i den prioritet som hon gav åt socialiseringen av hemarbetet och åt de olika reformer som behövdes för att sätta igång kvinnans genuina oberoende på det ekonomiska och politiska planet. Det finns på bokens sidor rätt lite om kampen mot den traditionella moralen. I detta avseende innehåller hennes föreläsningar inte vad man kan vänta av en feministisk militant, som både på ett teoretiskt plan och i sitt privatliv hade utmanat ett antal teser som Marx och Engels formulerat om äktenskap och sexualitet.

Ty i motsats till Engels övertygelse om att monogamin efter den socialistiska revolutionen ”i stället för att gå tillbaka ... till slut skulle bli verklighet — även för männen”,² hade Kollontaj uppställt teorin om fri kärlek och olika slags kärleksrelationer med utgångspunkt från sina egna erfarenheter som frihetssträvande kvinna. Och medan Engels var övertygad om att den kommunistiska ordningen ”skulle göra förhållandet mellan könen till en rent privat relation som bara berörde de inblandade personerna, och som samhället inte hade något skäl att lägga sig i”,³ hävdade Kollontaj i sin broschyr från 1918, *Den nya moralen och arbetarklassen*: ”Men av vad kommer sig denna oförlåtliga likgiltighet inför en av arbetarklassens grundläggande uppgifter? Hur förklarar vi det hycklande förvisandet av de sexuella frågorna till de ‘familjeangelägenheter’

¹ Föreläsningarna publicerades 1923 i bokform. Den nyligen utgivna tyska översättningen bygger på 1926 års svenska upplaga, omtryckt 1971, vilken bygger på Kollontajs anteckningar och ett stenografiskt manuskript.

² Friedrich Engels *Familjens, statens och privategendomens ursprung*, Arbetarkultur 1969.

³ Friedrich Engels, ”The principles of communism”, i *Collected Works*, VI, London 1976, s 354.

som inte kräver några kollektiva insatser? Som om inte relationen mellan könen och utarbetandet av tillhörande moralkod historien igenom uppträtt som en permanent faktor i klasskampen! Som om inte förhållandet mellan könen, inom de ramar som samhällsklasserna uppställer, i grunden hade påverkat utgången av kampen mellan motsatta samhällsklasser!”⁴

Det finns därför anledning att vänta sig att Kollontaj i en kurs som gavs åt kvinnliga partimedlemmar skulle ha redogjort för sin inställning och för vad som skilde henne från en ledare som Rjazanov. (Rjazanov hade hävdad att ”all polygami bär vittnesbörd om en underlägsen kulturnivå hos sina subjekt och ’objekt’”,⁵ och kunde rentav försvara bevarandet av äktenskapsregistren i ett framtida samhälle: ”En sådan reglering blir en lika naturlig samhällsplikt som själva arbetet. Kommunismen är otänkbar utan en registrering av alla produktivkrafter och samhällsbehov, och även i det kommunistiska samhället är människan den dyrbaraste produktivkraften.”⁶ Man kunde även ha hoppats att hon skulle ha polemiserat mot Lenins inställning i sexualfrågan. Hon kände förvisso till den oro som han kort dessförinnan hade uttryckt inför Clara Zetkin om av det tyska kommunistpartiet arrangerade möten, på vilka kvinnliga arbetarmedlemmar träffades för att diskutera äktenskaps- och sexuella frågor, och de faror som sådana diskussioner antagligen innebar för de unga. Lenin hade betonat att energi avleddes från de aktuella politiska uppgifterna.⁷ Men Kollontaj nämner inte med ett ord dessa problem, utan understryker i stället behovet för det ryska proletariatet i allmänhet och kvinnorna i synnerhet att lägga ner all sin kraft på att höja produktiviteten.

Hennes tystnad bör dock inte förvåna om vi betänker att allas uppmärksamhet under denna efterkrigstidens period av knapphet och katastrofal tillbakagång för de ryska produktiv-krafterna inriktades på åtgärder som kunde rädda den första arbetarstatens överlevnad. Eftersom alla oppositionstendenser i detta avseende var eniga med partiet i övrigt, sköts de ”ideologiska” debatterna i bakgrunden. Ett klart tecken på detta är det faktum att de texter som Arbetaroppositionen, för vilken Kollontaj var en framträdande ledare, utgav ägnar föga uppmärksamhet åt kvinnoförtrycket eller åt den politiska inriktning som skulle krävas för att bekämpa det. Vi ska också komma ihåg att Kollontaj dittills hade varit nästan helt isolerad i den inställning hon hade i sexuella frågor. Hennes artiklar i Pravda hade åtskilliga gånger kritiserats, särskilt från medlemmar av bolsjevikledningen. Detta framtvängde en viss försiktighet i det propaganda- och utbildningsarbete som hon utförde i partiets namn — i synnerhet som dessa föreläsningar vid Sverdlovakademien gavs omedelbart efter den tionde partikongressen, vilken antagit en resolution som krävde ”omedelbar, undantagslös upplösning av alla grupper med egen plattform”, och som betonade ”det otillåtna hos all fraktionsverksamhet”. Resolutionen syftade särskilt på Arbetaroppositionen. Under en period som präglades av det första politiska upproret — den tionde partikongressen hölls bara några dagar efter Kronstadt — fruktade bolsjevikledarna, att den grupp som Kollontaj tillhörde skulle ifrågasätta partidisciplinen och på så vis försvaga partiets förmåga till kamp mot den farliga ekonomiska krisen. Och även om hennes tankar om kvinnofrigörelsen (olyckligtvis) inte hade mycket att göra med Arbetaroppositionens utdömda program, kände sig Kollontaj förvisso tvingad att i sina föreläsningar hålla sig mycket nära de officiella ståndpunkterna.

Det finns andra exempel på den disciplin som hon kände sig tvungen att respektera även om hon

⁴ Efter den franska upplagan, *Marxisme et revolution sexuelle*, Paris 1973.

⁵ David Rjazanov, *Communism and marriage*, 1926.

⁶ Ibid.

⁷ Vi kan undra över Lenins exakta formuleringar, eftersom de återgavs av Zetkin i hennes [Minnen av Lenin](#), skrivna då hon var nästan sjuttio år. Det råder emellertid inget tvivel om att hennes redogörelse ger uttryck åt hans grundläggande syn på saken, särskilt om vi jämför dem med uttalanden som finns i hans brev till Inessa Armand

inte höll med partiledningen, nämligen hennes medgivande före 1914 att inte publicera viss kritik av partiledningen eller att dra tillbaka viktiga avsnitt i sin självbiografi från 1926. Alla dessa gick ut på kritiska anmärkningar mot partiets passivitet när det gällde kvinnoförtrycket eller handlade om hennes inställning i de sexuella frågorna. (Det bör understrykas att denna försiktighet inte hindrade henne, från att först i det socialdemokratiska och sedan i det bolsjevistiska partiet föra en systematisk kamp för att tvinga igenom en radikal förändring av praktik och attityder.) Men även om självcensuren kan ge en förklaring till den ringa vikt som i Sverdlovföreläsningarna läggs vid de sexuella relationerna, så kan den inte förklara hennes försummelse att ifrågasätta arbetsdelningen inom familj och samhälle. I många sammanhang hänvisar Kollontaj nämligen med gillande till en mer än tvetydig definition av moderskapets helgd, vilken sätter kvinnornas roll som mödrar och fostrare i främsta rummet. På samma sätt ger hennes överdrivna uppmärksamhet åt produktiviteten på tal om frågor som abort, kollektivt boende och kollektiv barnuppfostran (se nedan) uttryck för en oacceptabel syn på den samhällsliga arbetsdelningen.

Denna inställning som Kollontaj verkligen tycks ha omfattat vid denna tid kan verka förvånande när vi betraktar hennes omsorgsfulla studier av den samhällsliga och könsmissiga arbetsdelningens uppkomst. (Hennes första föreläsningar handlar just om förtryckets rötter.) Den står även i förvånansvärd kontrast till den betydelse som hon i sina tidigare skrifter tillmäter omvandlingen av vardagslivets personliga förhållanden, exempelvis hennes text *Moderskapet och samhället* från 1913, där hon diskuterar frågan om preventivmedel i ett framtida samhälle och hur man i ett socialistiskt samhälle ska kunna förena moderskap med verklig jämställdhet mellan olika sociala roller. Men återigen är de ovannämnda allvarliga ekonomiska svårigheterna och insikten, att frihet i sexuella relationer är en lyxfråga i ett läge där nästan inga kvinnor har någon möjlighet att kontrollera sin kropp, en tillräcklig förklaring till tyngdpunkten i hennes föreläsningar och till hennes slutsatser om partiets aktuella uppgifter. Det som förvånar mer är att Kollontaj inte gav de medlemmar som åhörde henne något perspektiv för den framtid som väntade när den ekonomiska krisen övervunnits. Hur ska vi förstå detta?

Primitiva samhällen

”Syftet med mina föreläsningar var, att å ena sidan i lättillgänglig form ge en elementär översikt av marxismens ståndpunkt i kvinnofrågan, och å andra sidan att för studentskorna framhålla levnadssättets revolutionering (de fyra sista kapitlen) och kvinnans nya ställning inom arbetarstaten, dvs. hennes fulla värde som samhällslig individ”. Så skrev Kollontaj 1925 i ett förord för den svenska upplagan av hennes Sverdlovföreläsningar. Det finns anledning att här summera huvudpunkterna i de fjorton föreläsningarna för kvinnliga arbetare och bönder, av vilka många hade endast en dimmig föreställning om marxistiska teorier. Innehållet i kursen vittnar nämligen om den höga debattnivå som var möjlig under den period som följde på maktövertagandet.

I den allra första föreläsningen, som handlar om primitiva samhällen, slår Kollontaj fast grundtesen i hela sin framställning, nämligen att kvinnornas ställning och plats i samhället framför allt bestäms av deras roll i produktionsprocessen. I det att hon rekapitulerar vad som ofta skrivits om kvinnans avgörande roll för jordbruksteknikens uppkomst, visar hon att kvinnornas ställning i primitiva samhällen utan privategendom uppvisar avsevärda skillnader allt efter om stammen är jordbrukande eller nomadiserande — detta även under samma tidsperiod och i regioner som ligger relativt nära varandra. ”Det är ett belagt faktum”, skrev hon, ”att kvinnan hos de jordbrukande stammarna åtnjöt betydligt större jämlikhet. I vissa jordbrukande stammar rådde också matriarkatet”.⁸ Orsaken var uppenbarligen den att kvinnan under matriarkatet gav ett

⁸ Alexandra Kollontaj, *Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen*, Gidlunds 1971, s 16.

avgörande bidrag till samhällets ekonomiska utveckling, eftersom systemet byggde på moderns roll som oförklarad källa till liv, en vars kraft var föremål för vördnad.

Medan hon återger Bachofens teorier i frågan gör Kollontaj ändå klart: ”Men det var inte moderskapet, som i huvudsak orsakade kvinnans dominerande ställning hos de jordbrukande stammarna, utan hennes roll som huvudproducent inom ekonomin.”⁹ Hur skulle man annars kunna förklara den underlägsna ställning som kvinnorna har i de flesta nomadstammar? I själva verket var det som boskapsskötare de kom att spela en andrahandsroll; de hade ingen anledning att utveckla sin intellektuella och fysiska förmåga eftersom de alltid hade möjlighet att slakta ett djur till mat. Inte bara detta stärkte synen på kvinnorna som underlägsna, beroende av mannen och hans fysiska styrka ty det var även så att ”ju rikare en stam blev på boskap, desto mer tenderade kvinnan att bli en piga, ett bihang till boskapen, och desto djupare blev klyftan mellan könen”. Kollontaj fortsätter med att konstatera att brudrov var en utbredd sed i dessa nomadiska, krigiska stammar. ”Tvångsäktenskapet sätter sin prägel på ett helt skede i mänsklighetens historia. Denna företeelse har utan tvivel bidragit till att befästa kvinnans förtryckta ställning ... Naturligtvis innebar själva gripandet och bortförandet som fånge till en främmande stam ett hårt slag mot kvinnans jämlikhet.”¹⁰

Särskilt intressant är det faktum att Kollontaj inte nöjer sig med att ifrågasätta den ensidiga matriarkatsteori som framlagts av Engels, utan även visar hur det specifika kvinnoförtrycket slår rot i primitiva samhällen. Hon vägrar sålunda att använda den traditionella formeln enligt vilken ”förtryckets uppkomst sammanhänger med familjens och privategendomens”. ”Men trots det har alla de vetenskapsmän fel”, skriver hon, ”som ser anledningen till befästandet av kvinnans rättslösa ställning i äktenskapets form. Det var inte äktenskapets form utan kvinnans roll i ekonomin, som var anledningen till kvinnans ofria ställning hos de nomadiserande herrefolken.”¹¹ Beviset ser hon i det faktum att brudrovet inte fick samma konsekvenser för kvinnorna i vissa jordbrukande stammar. (Hon tänkte särskilt på antikens Rom, där kvinnorna respekterades så länge som det naturahushållande jordbruket var förhärskande system.)

I sin andra föreläsning betonar Kollontaj till att börja med långvarigheten hos urkommunismens period, och noterar även den långa övergång som föregick uppkomsten av ett ekonomiskt system baserat på privategendom, utbyte och handel, vilket senare ledde till samhällets delning i klasser. ”Vilka följder fick privategendomens uppkomst för kvinnans ställning? Många anser, att kvinnans livegenskap och rättslösa ställning uppkom samtidigt med att privategendomen infördes. En sådan uppfattning är felaktig. Visserligen bidrog privategendomen till att göra kvinnan livegen, men endast där hon faktiskt förlorat sin betydelse i produktionen genom arbetsfördelningen ... Rent formellt utgjorde privategendomens införande skiljelinjen i den process, varigenom kvinnan trängdes bort från det produktiva arbetet. Men processen började redan hos de stammar, som levde under urkommunistiska betingelser.”¹² Hon ställer här kvinnornas situation i Egypten i motsats till den helt annorlunda ställning som de under samma period hade i Grekland. I Egypten hade jordbrukets dominans gjort att kvinnorna behållit en viktig roll i samhället och därmed även betydelsefulla rättigheter och privilegier (naturligtvis inom ramen för ett kastväsen, i vilket varken manliga eller kvinnliga slavar hade några rättigheter alls). De grekiska kvinnorna hade däremot, även när de tillhörde de högsta samhällsskikten, berövats alla rättigheter så snart som varuproduktionen överglänste naturajordbruket i halvöns

⁹ Ibid, s 23 f.

¹⁰ Ibid, s 26 f.

¹¹ Ibid, s 27.

¹² Ibid, s 32 f och 26.

ekonomi. Kollontaj granskar därpå situationen i olika regioner strax före den kristna perioden samt under dennas första stadier. Hon ger uttryck åt en anmärkningsvärd beläsenhet, otvivelaktigt frukten av den forskning som hon haft möjlighet att utföra under sina tio år i landsflykt.

Två ting är här av intresse. För det första betoningen av övergångsbegreppet, vilket innebar en anmärkningsvärd förfining av den marxistiska analysen vid en tid då få studier ägnades åt detta ämne. För det andra försummelsen att kritisera de uttalanden av Marx och Engels enligt vilka privategendomens uppkomst innebar att kvinnorna utstöttes från produktionen (se till exempel följande tveklösa uttalande: ”För tusentals år framåt stängdes kvinnorna in inom hemmets fyra väggar och avsnördes från allt produktivt arbete.”) Kollontaj gör sålunda inte någon skillnad mellan kvinnorna i de mest utsugna skikten, vilka aldrig upphörde att delta i det (framför allt agrara) produktiva arbetet och de från de högre skikten, vilkas avsnördhet kombinerades med större eller mindre sysslöshet allt efter deras ställning inom de för-kapitalistiska klasshällena. Denna lucka blir så mycket mer förvånande som Kollontaj sorgfälligt beskriver de rättsliga skillnaderna i kvinnans ställning inom olika klasser. Hennes felaktiga tes härrör emellertid ur en önskan att till varje pris visa, att en kvinnas ställning i samhället framför allt, ja nästan uteslutande, hänger samman med hennes roll i ekonomin. I stället för att betona att tendensen mot avsnördhet och förlust av ekonomiskt oberoende hängde samman med den monogama familjens framväxt — vilken på intet sätt utesluter kvinnans deltagande i produktivt arbete — faller Kollontaj i den alltför schematiska analysens fälla.

Medeltiden

Kollontaj korrigerar emellertid denna bedömning i sina båda följande föreläsningar när hon diskuterar kvinnans ställning under medeltiden — den tiosekellånga epok som utgör ett perfekt exempel på övergångsperiod. Här kan inte det enkla kriteriet med deltagande i produktionen förklara kvinnornas specifika rättigheter och förtryck. Den roll som slottsfrun spelade inom den autarkiska ekonomin var otvivelaktigt betydelsefull i tider av krig mellan rivaliserande län. Det var ofta hon som ersatte den frånvarande godsherrn vid uppgörelser med hans undersåtar och bestämde om vilka åtgärder som skulle vidtas. Hon stod även för auktoriteten på det medicinska och kulturella planet, kände örternas kraft och visste att behandla sjuka. I vissa fall hade hon även arvsrätt. Som individ levde hon ändå på sin makes nåd. Han hade makten över hennes liv och död när hon anklagades för otrohet. Från 900- till 1200-talet stod adelskvinnorna förvisso ofta på en hög kulturell nivå tack vare den uppfostran som kostades på dem i klostren. Men eftersom riddarna ständigt var i krig och därför i de flesta fall illiterata, var det en logisk följd att vissa privilegier skulle tillfalla deras hustrur.¹³

Faktum var att denna period frambringade många ryktbara kvinnliga författare och filosofer, läkare och politiska personligheter. (Kollontaj påminner om de bedrifter som utfördes av en rad abbedissor och högadliga kvinnor, vilkas rykte sträckte sig långt utöver hemlandet.) Ändå kunde en populär författare som Barberino i trettonhundratalets Italien säga: ”De unga flickorna skulle uppträda värdigt, inte få avlägsna sig från hemmet utan hjälpa mödrarna i hushållet osv.” Han ansåg till och med att kvinnorna borde bespara sig mödan att lära sig läsa och skriva — ett råd liknande det som gavs av den ryske prästen Sylvester i hans Husordning.¹⁴ I vilket fall var det undantag snarare än regel att kvinnor hyllades för olika roller i samhället. ”Det låg ekonomiska

¹³ Fram till 1950 talet fanns det en liknande situation i Quebec, då avancerade tekniska processer infördes i skogsbrukssektorn och orsakade en omfattande inflyttning till städerna bland lantbefolkningen. Innan dess medförde hushållsekonomins krav ofta att kvinnan hade högre utbildning än sin man. Det var nämligen hon som skötte räkenskaper, läsning och skrivande, medan mannen huvudsakligen ägnade sig åt sitt yrke som skogshuggare.

¹⁴ Kollontaj, a a, s 56 f.

intressen till grund för att kvinnan fick bildning. Rätten till bildning och kunskap hade sin upprinnelse i den roll de skulle komma att spela i den slutna borghushållningen ... Så fort den slutna borghushållningen, som var grundad på naturhushållning, föll samman och upplöstes, så sjönk också bildningen hos de högre klassernas kvinnor.”¹⁵ Kollontaj målar sålunda upp en dubbelriktad process, som å ena sidan innebar en växande tendens för adelskvinnorna att isoleras i hemmet och det samtidiga bevarandet av ett antal friheter som funktion av den ekonomiska situationen och varierande efter region och epok.

Samma process gäller för bondkvinnorna. Man kan i deras fall inte tala om ”rättigheter”, ty precis som för männen i sin klass vilade deras öde i händerna på de herrar som ägde både jorden och de med den förbundna livegna. Inte heller här kan vi emellertid nöja oss med att notera att bondekvinna led av ett dubbelt förtryck. Hennes godsherre hade förvisso *jus primae noctis*, och hennes egen make styrde hemmet som en herreman, ofta med rätten att fördriva henne eller sälja henne på marknaden. Det bör emellertid framhållas att även om bondeäktenskapet efter privategendomens uppkomst var påverkat av ekonomiska överväganden och även om adelsmän förövalde kollektiva våldtäkter i byarna, behöll bondkvinnorna ofta vissa rättigheter i sina lokalsamhällen tack vare sin roll som viktig arbetskraft. (Kollontaj nämner som exempel det faktum att kvinnorna ända in i sen tid i vissa delar av Ryssland deltog i miren, fastän de inte hade några rättigheter alls i privatlivet.) Både av detta skäl och på grund av att frågan om jungfrudomen inte ställdes på samma sätt som bland adeln, åtnjöt bondkvinnan påtagligt större frihet när det gällde att välja make. Bönderna hade ingenting att ärva, och därför fäste man mycket mindre uppmärksamhet vid ”avkommans renhet”.

Vad beträffar kvinnorna i den framväxande stadsbourgeoisin var situationen mer komplicerad. Vi måste först skilja mellan köpmans-hustrur och kvinnliga hantverkare eller hantverkarhustrur. De förra var berövade alla rättigheter. De spelade ingen roll på den ekonomiska nivån så länge kärnan i deras mäns verksamhet gick ut på att återförsälja produkter utifrån, vilket nödvändiggjorde en grad av rörlighet och självständighet som var oåtkomlig för dem själva (varor som producerades i staden eller regionen fördes direkt till marknaden utan någon kommersiell mellanhand). Under en senare period spelade de en helt sekundär roll, ledde hushållsarbetet eller arbetade i bästa fall bakom butikens kassadisk.

Situationen var helt annorlunda för hantverkarens hustru. På grund av att hans inkomst berodde på den mängd varor som han kunde frambringa med sina händer, strävade han efter att enrollera resten av sin familj, både hustru och barn. Kvinnorna inträdde själva i yrket och kom mellan 1100- och 1300-talen rentav att dominera vissa skrän (vävning, spetsknyppleri, produktion av börsar och strumpor osv). De återfanns även i stort antal bland kaféägare, frisörer och tvättare. Denna aktivitet tillförsäkrade dem rättigheter som var okända för kvinnorna i andra sociala skikt. De kunde till exempel ärva sin mans verkstad, och änkor och ogifta åtnjöt en viss grad av individuell frihet som hängde samman med deras ekonomiska oberoende. Vi ska emellertid inte skapa några vackra myter om detta, ty dessa kvinnor hade ingen självständighet inom familjen, och det fanns redan en tendens att använda moderskapet som förevändning för att diskriminera de kvinnliga hantverkarnas rättigheter när deras arbete konkurrerade med männens. Och hur var det med de ogifta och änkorna, som efter att ha förlorat ”beskyddet” av en man, far eller bror som dödats på slagfältet i något av de ständiga krigen, och som flyttade in till staden för att undslippa feodalherrarnas tyranni? I själva verket var deras öde knappast värt att avundas så snart arbetslösheten med de första manufakturerna hade uppkommit. Det var inte bara det att konkurrensen från varorna därifrån först berörde de yrken där kvinnorna var som flest

¹⁵ Ibid, s 61 och 64.

(textilproduktion osv), utan den bidrog även till att kvinnorna fördrevs från alla skrin överhuvudtaget. De enda alternativ som stod till buds för ogifta kvinnor blev fabriken, klostret eller prostitution. Medeltiden var långt ifrån någon idyllisk period under vilken stadskvinnorna åtnjöt alla slags rättigheter, utan en barbarisk epok där kvinnorna betraktades som syndiga objekt och lägre stående varelser och var utsatta för kyrkans förföljelser. Ja, kyrkan organiserade häxjakt mot alla kvinnor som visade tecken på kunskap som var ”oförenlig med deras kön” och som därför måste vara det ondas redskap. Först tvingades de att sälja sina kroppar och därpå hetsades de i dubbelmoralens namn.

Kollontaj gjorde uppenbarligen en omsorgsfull studie av medeltiden och gav en rik dokumentation som erbjuder det viktigaste intresset i hennes tredje och fjärde föreläsningar. Hennes med precisa exempel utstofferade framställning vittnar om en förvånansvärd kunskap om Europas folk och litteratur. Men även här betonar hennes slutsatser endast de ekonomiska element som bestämde bristen på rättigheter för kvinnorna. ”Trots att många kvinnor levde av eget arbete, så var ändå den undertryckta stora massan beroende av sina mäns arbete och förestod bara hushållet, där de utförde ett sekundärt arbete inom ekonomin. Därför var det naturligt att de kvinnliga hantverkarna och skråmedlemmarna inte hade fullt lika rättigheter som sina män och bröder. För att kvinnan skulle erkännas som en likvärdig och likaberättigad samhällsmedlem skulle det krävs, att majoriteten av kvinnorna, eller åtminstone en betydande procent övergått till att bli värdeproducenter och utfört ett för hela folket nyttigt arbete.”¹⁶ När hon underlät att noggrannare analysera den process varigenom kvinnan stängdes in i familjen försummade hon också en viktig bestämmande faktor bakom kvinnans motsägelsefulla ställning i kapitalismens utveckling.¹⁷

Den kapitalistiska utvecklingens effekter

Syftet med Kollontajs femte föreläsning var att visa hur situationen för de fattigaste befolkningslagrens kvinnor utvecklades under den framväxande varuproduktionens epok fram till kapitalismens början. Återigen betonar hon övergångsbegreppet: ”Men först måste vi förstå, att kapitalismen inte med en gång framträdde i den färdiga och avslutade form som vi nu ser den ... (dess) allra tidigaste form var kapitalkoncentration, dels inom handeln (handelskapitalet var det mest vinstgivande då) och dels inom manufakturen.”¹⁸ Hon betonar även denna process ojämna utveckling i de berörda länderna: naturaekonomin, vars eliminering är en av förutsättningarna för kampen mellan feodalism och kapitalism, hade helt försvunnit från Italien vid elvahundratalets slut, medan den i Tyskland och Ryssland dröjde kvar till 1600- respektive 1700-talet. Hon visar att även om manufakturen gjorde det möjligt att stegra produktiviteten till en nivå som var ojämförligt högre än den som kunde uppnås under hantverket, gjorde företagarnas intresse av billigast möjliga arbetskraft det helt naturligt för dem att anställa kvinnor utan några kvalifikationer. Många ”gudshem” stängde vid manufakturens intåg sina portar och skapade en ovärderlig och mycket välbehövlig reserv av överexploaterade kvinnor. Dessa tvingades att arbeta 14-18 timmar om dagen för att trygga avkastningen på maskininvesteringarna.

Samtidigt visar Kollontaj hur från 1400-talet hemslöjdsarbetet representerade en form av övergång till proletärt lönearbete. Även om också det normalt innebar 14-15 timmars dagligt arbete för en spottstyvers ersättning, föredrogs det av kvinnorna vida framför fabriksarbetet, vilket betraktades som ett slags prostitution. Det var inte så att de kvinnliga hemslöjdsarbetarna

¹⁶ Ibid, s 76 f.

¹⁷ Se A Artous, ”Systeme capitaliste et oppression des femmes”, i *Critique Communiste*, 1978.

¹⁸ Kollontaj, a a, s 85.

hade större rättigheter än sina olyckssyster — de hade ofta mist den lilla aktning som de kvinnliga hantverkarna ändå hade haft — men själva det kvinnoideal som hela deras uppfostran skapat fick dem att med fasa se på arbete utanför hemmet. Och likväl ”växte manufakturen fram ur hemhantverket, och var i själva verket en förening av de spridda hemarbetarna under ett gemensamt tak”.¹⁹

I linje med analysen från de tidigare kapitlen fäster Kollontaj här endast obetydlig uppmärksamhet vid de skäl som gjorde att kvinnliga hemslöjdsarbetare som inte hade mycket att förlora ändå bjöd sådant motstånd. Hon påpekar visserligen att under samma epok ett antal kvinnor ur adeln och borgarklassen tog fasta på protestantismens grundteser för att hävda sin rätt som individer och skapa sig en position inom kulturen, vetenskapen eller teologin. Men hon undersöker inte sambandet mellan lönearbete och hushållsarbete eller mellan intellektuell aktivitet och familj. Allt hon gör är att slå fast, att ”bara en minoritet av kvinnorna deltog i produktionen under manufakturperioden.” Den kvinna, som tvingades sälja sin arbetskraft och hamnade i kapitalets klor var en mer eller mindre tillfällig företeelse. Själv hoppades hon hela tiden att kunna dra sig tillbaka den vanliga vägen, och genom äktenskapet återvända till de erkända kvinnliga plikterna: hemmet, familjen, köket.²⁰ Denna förhoppning förklaras delvis av de låga lönerna och de ofta beskrivna arbetsförhållandena i fabriker. Men härrör den inte även ur det faktum att kvinnornas lön betraktades som extrainkomster?

Även då kvinnornas och barnens löner var av avgörande betydelse för familjens överlevnad, som i 1840-talets England och under andra perioder av överexploatering, fortsatte de flesta arbetare att betrakta kvinnoarbetet som ett gissel. Kollontaj konstaterar också detta i sin sjätte föreläsning, och att det var först i ett mycket sent skede som de manliga arbetarna erkände kvinnoarbetet som en definitiv effekt av den kapitalistiska utvecklingen. Hon nämner i förbigående att ”de klassammanslutningar, som borde försvara hela proletariats intressen, utestängde ofta de kvinnliga arbetarna”.²¹ Men hon tillfogar genast att omständigheterna radikalt förändrades i takt med att fler kvinnor sysselsattes i produktionen: ”Det husliga arbetet fick träda tillbaka, och kvinnornas arbete övergick från att vara en ’tillfällig’ företeelse av övergående natur till att bli regel och en normal nödvändig företeelse ... Erkännandet av kvinnans värde på arbetsmarknaden tvingade så småningom hela arbetarklassen att omvärdera sin syn på kvinnan, och slutligen att erkänna henne som kamrat och likaberättigad medlem av proletariats organisationer.”²² I det att hon byggde på siffror som påvisade en markant uppgång av antalet kvinnliga lönearbetare i varje kapitalistiskt land (39 procent av den totala ekonomiskt aktiva kvinnliga befolkningen i Frankrike år 1906, 23 procent av de i den tyska produktionen sysselsatta osv), sammanfattar Kollontaj: ”På kapitalets högsta utvecklingsstadier upphör således kvinnan att vara ett bihang till mannen, som utför improduktivt hushållsarbete. Och eftersom det förhåller sig på detta sätt, är hennes dagar av sekel-långt slaveri lätt räknade.”²³ Under hänvisning till det faktum att nästan hälften av de

¹⁹ Ibid, s 102 f. Det bör noteras att kännetecknen för hemindustriarbetet, i den mån det fortfarande förekommer, förblivit detsamma i vårt århundrade som på 1400-1600-talen. Särskilt gäller detta Sydditalien. Se ett antal aktuella undersökningar, bl a i italienska CGILs tidning *Rassegna sindacale*, nr 54-55, 1975, och M-A Macciocchi, *Letters from inside the Italian communist party*, NLB 1973, där författaren beskriver hemslöjdsarbetets mekanismer och hur kvinnorna assimilerar det i hushållsarbetet. För första gången i historien anslöt sig år 1976 ett antal kvinnliga hemslöjdsarbetare som förlorat sina arbetet, tillsammans med hemmafruar som aldrig haft några, till de arbetslösa arbetarnas kommittéer i Neapel. Därigenom visade de sig förstå det faktum att deras respektive situationer härrörde från en medveten kapitalistisk politik och från deras fullständiga brist på utbildning.

²⁰ Kollontaj, a a, s 105.

²¹ Ibid. s 117.

²² Ibid, s 118.

²³ Ibid, s 120.

kvinnliga arbetarna i de kapitalistiska länderna är gifta, tillfogar hon: ”Moderskapet och yrkesarbetet, dvs kvinnans deltagande i produktivt arbete, är i själva verket oförenliga under kapitalismen, arbetarens familj upplöses, barnen lämnas vind för våg och hemmet vanvårdas.”²⁴

Kollontaj påpekar att arbetet i produktionen haft beklagansvärda verkningar för kvinnornas hälsa, eftersom de ställs inför de dubbla uppgifter som hushållsarbetet och lönearbetet innebär. Men hon räknar med det faktum, att när väl arbetarfamiljerna överskridit fattigdomströskeln kommer deras behov att utvecklas och ta sig uttryck som ökade behov på samhällsnivå. Hon avslutar magnifikt: ”Kvinnöarbetets utbredning kan inte stoppas genom några lagar . . . Och vad har kvinnan för övrigt i familjen att göra, när den ena efter den andra av hennes tidigare sysslor flyttas utanför hemmet?”²⁵

Det slutliga beviset på denna utveckling påstås vara upphävandet av den traditionella arbetsdelningen. Samtidigt som Kollontaj konstaterar att de flesta kvinnor är verksamma inom branscher som inte kräver någon utbildning (textil, tobak, kemisk industri, handel), tillägger hon: ”Men det är karaktäristiskt, att samtidigt som många av dessa produktionsgrenar övergår till mekaniskt arbete (ång- och elektriska tvättinrättningar, skrädderfabriker, städning med speciella elektriska apparater osv) trängs den kvinnliga arbetskraften bort från dessa rent kvinnliga sysslor av männen. Arbetskrafterna omfördelas. Männen tränger fram i de företrädesvis kvinnliga arbetsgrenarna och kvinnorna strömmar in i yrken som betraktas som typiskt manliga. Orsaken till denna omgruppering är densamma: produktionens mekanisering . . . Just denna . . . åstadkommer en jämlikhet mellan manlig och kvinnlig arbetskraft, som leder till ett erkännande av kvinnans likaberättigade ställning i samhället . . . Kvinnan har lärt sig att se sitt arbete som en nödvändig och inte tillfällig företeelse.”²⁶

Dessa citat ger klart uttryck åt hur Kollontaj överskattar kvinnornas proletarisering. Hon tar inte hänsyn till processens böljegång men framför allt heller inte till den medvetna utmaning mot familjen som den innebär för både manliga och kvinnliga arbetare. Den fortsatta utvecklingen har i både Sovjetunionen och de utvecklade kapitalistiska länderna klart ogiltigförklarat hennes teser. Med tanke på att hon lade fram dem år 1921 kan vi heller inte undgå att resa några frågor. Det var ingen tvekan om att proletariseringen av kvinnorna hade gått allt snabbare, i synnerhet under första världskriget, men man kunde samtidigt observera en parallell stabilisering av familjestrukturen. Det är helt naturligt att Marx och Engels, som var djupt påverkade av proletariatets levnadsförhållanden under tiden 1840-70, spekulerade kring familjens kommande upplösning. (Man tänker här på arbetsdagar om 15 timmar eller mer, svälten och barnadödligheten, genomsnittsarbetarens förväntade livslängd om 30-35 år, bostadsförhållandena med 8-10 personer i varje rum osv.) Kollontajs utsagor var däremot knappast något mer än uttryck för en tro.

På tröskeln till jämlikhet

Detta är inte desto mindre den genomgående iden under hela den senare delen av Kollontajs kurs, framför allt i de sjunde, åttonde och nionde föreläsningarna när hon behandlar de tidiga kvinnörelserna, suffragetternas ståndpunkter och den kamp som måste föras mot dem. Vid åtskilliga tillfällen slår hon fast ”att kvinnan aldrig kan frigöras och erkännas som mannens jämlike under kapitalismen, oavsett om hon deltar i produktivt arbete eller ej”.²⁷ Utan som man kunde se under första världskriget har deras ställning faktiskt försämrats. Ty ”under kapitalis-

²⁴ Ibid, s 121.

²⁵ Ibid, s 122.

²⁶ Ibid, s 123 f.

²⁷ Ibid, s 125.

mens välde är det inte lönearbetarens, utan 'organisatörens' företagarens, arbete som hedras ... Om frågan om kvinnoarbetet förblir olöst och alltså arbetslöshetens spöke fortsätter att sväva över de arbetande kvinnornas huvuden, kan inte heller den besvärliga kvinnofrågan i sin helhet redas ut.²⁸ Sådana varningar interfolierar Kollontajs framställning som vore hon rädd att föras för långt i sin entusiasm. Ännu tydligare framstår dock hennes försäkran, att med eller utan kapitalismen har produktiv-krafternas utveckling nått en punkt från vilken det inte finns någon återvändo. Feministerna som begär "rätt till arbete" svarar hon ironiskt: "Långt innan feministerna ställt upp denna paroll hade den i praktiken förverkligats av miljontals kvinnor från proletärklassen . . . De fattiga kvinnorna kämpade för att få arbete redan på den tiden, då borgarkvinnorna ansåg det som en skam."²⁹ Vad hon inte undersöker är vad slags arbete som kvinnorna fick och på vilket sätt detta förenades med deras hushållssysslor. Vi återvänder till detta när vi behandlar hennes analys av arbetsdelningen.

Kollontajs optimism när det gällde omfördelningen av produktiva uppgifter mellan män och kvinnor liksom ifråga om den process genom vilken yttre institutioner tog ansvar för familjens sociala behov också under kapitalismen, ger uttryck för en idealistisk uppfattning om hur kvinnornas ställning i samhället utvecklas. Hon hamnar mycket ofta i en snävt kvantitativ ståndpunkt, särskilt när hon hävdar att det med tanke på de miljoner kvinnor som försörjer sig själva "uppenbarligen är ohållbart" att i längden hejda den kvinnliga rösträtten — och ändå är kvinnorna ännu oförmögna att försvara sina rättigheter i förhållande till staten.³⁰ Det måste emellertid understrykas, att den voluntarism som Kollontaj gav uttryck för var ett allmänt kännetecken för bolsjevikerna under perioden fram till 1920. Dokumenten från Kommunistiska internationalens första och andra kongresser bygger på perspektivet att mänskligheten just inträtt i ett skede av kriser, krig och revolutioner. Kapitalismen rämner i fogarna, och upprättandet av sovjeter står överallt på dagordningen. Det var detta vänsteristiska perspektiv som låg under föreställningen "att kampen om makten utan återvändo blivit ett omedelbart föremål för klasskampen".³¹

Detta synsätt började i Sovjetryssland korrigeras våren 1921, med NEP-politikens införande på bolsjevikpartiets tionde kongress i mars och med den tredje kominternkongressens teser i juni. Dessa beslut utgick från misslyckandena för de stora strejkvågorna i Frankrike, Storbritannien och Italien och i synnerhet det tyska nederlaget i mars, vilket inträffade samtidigt som röda armen fick vända utanför Warszawa. När Kollontaj höll sina föreläsningar vid Sverdlovakademien började man i bolsjevikernas led vänja sig vid tanken att revolutionen måste konsolideras över en längre tidsperiod, och att den borgerliga motoffensiven måste bemötas med den enade arbetarfrontens taktik. Vi får emellertid inte glömma att Kollontaj, som en av Arbetaroppositionens ledare, hade vänt sig mot den reträtt som NEP innebar. Majoriteten bland bolsjevikledarna hade mot bakgrund av det internationella läget och den proletära förtruppens försvagning inom Sovjetunionen³² förordat återinförandet av vissa åtgärder som stod i strid med tidigare omhuldade principer: progressiv beskattning i stället för rekvisitioner, återställd handelsfrihet och återupprättandet av en legal marknad, återvändandet till en penningbaserad ekonomi, tolererande av

²⁸ Ibid, s 170 och 175.

²⁹ Ibid, s 149.

³⁰ Som bekant fick kvinnorna efter första världskriget rösträtt i ett antal länder, exempelvis Tyskland, Storbritannien och Förenta staterna. Men det var först efter andra världskriget som rösträtten vanns i Frankrike, där den ekonomiskt aktiva befolkningens andel av kvinnor varit mycket hög sedan seklets början. Och vi ska inte tala om de schweiziska kvinnorna, som först 1970 fick rätt att rösta i de nationella valen, och som enligt en aktuell omröstning i vissa kantoner fortfarande är utestängda från de lokala valen.

³¹ Se Daniel Bensaid, *La révolution et le pouvoir*, Paris 1975, s 299-328.

³² Se Pierre Broué, *Le Parti bolchevique*, Paris 1971, s 148-69.

mindre och medelstor privat industri samt inbjudan till utländska investeringar under statlig kontroll.³³ Detta antogs av den tionde partikongressen trots oppositionen från många fackföreningsledare. I namn av demokratin och den roll som arbetarna borde spela i kontrollen av ekonomin hade Kollontaj och hennes grupp angripit den föreslagna nya politiken, både ifråga om dess effekter på fackföreningarna och deras förbindelse med partiet och när det gällde ekonomins inriktning.

Nu efteråt står det klart, att när Arbetaroppositionen kritiserade apparatens byråkratisering och analyserade faran av att fackföreningarna helt underställdes partiet pekade den på en realitet som från och med 1922 började uppmärksammas av åtskilliga bolsjevikledare, först och främst Lenin och Trotskij. Inte desto mindre underlät förslagen i Arbetaroppositionens plattform från januari 1921 att rätt uppskatta det objektiva lägets allvar.³⁴ I sin junikurs vid Sverdlovakademin gjorde Kollontaj sålunda vissa prognoser som otvivelaktigt saknade stöd hos de bolsjevikiska ekonomerna: ”Den ekonomiska utvecklingen pekar mot att något överflöd på arbetskraft inte längre kan förutses i produktionen ... Mänskligheten har inte på långt när tillfredsställt sina behov ... Så länge efterfrågan på levande arbetskraft bara ökar, kommer efterfrågan på kvinnlig arbetskraft och arbetsenergi också att öka ... Under 1900-talet har kvinnoarbete blivit fast förankrat inom produktionen, och det finns ingen grundad anledning att vänta sig, att de orsaker som medförde dess tillväxt skall upphöra att verka.”³⁵

I linje med de förutsägelser som gjorts av den revolutionära rörelsen under den tidigare perioden hävdade Kollontaj, att kapitalismen nått sammanbrottets gräns och att den socialistiska revolutionens seger i Ryssland slutgiltigt rubbat dess jämvikt. Vad beträffar Arbetaroppositionen som helhet gick denna överskattning av den takt med vilken den kapitalistiska krisen utvecklades hand i hand med ett underskattande av de svårigheter som det ryska proletariatet stod inför, när det gällde att fortsätta och fullborda den process som inletts genom maktövertagandet. Arbetaroppositionen uppfattar sålunda byråkratin högst subjektivistiskt. Den betraktar fenomenet som uttryck för att det inom förvaltningsapparaten finns ett växande antal individer med mål som är främmande för kommunismen och dess mål, inte som resultatet av vissa objektiva faktorer (svält, knapphet, förlusten av många revolutionära kadrer, böndernas kulturella och politiska efterblivenhet osv). En sådan situation måste med nödvändighet vidmakthålla den sociala arbetsdelningen och stärka byråkratin, och inte som Kollontaj trodde fortsätta med den omfördelning av produktiva sysslor som inletts redan under kapitalismen.³⁶

Tvivelaktigt synsätt

Det är viktigt att betona detta, ty det avslöjar en allmän brist i Kollontajs analys av kvinnoförtrycket, nämligen den ringa vikt som hon lägger vid den sociala arbetsdelningen och det sätt varpå denna för kvinnorna kombineras med deras fulla inträde i produktionen. Härrör detta från hennes syn på kvinnans roll i samhället? Kanske. I vilket fall är hennes synsätt mer än tvivel-

³³ ”Resultatet är ett jämviktsläge som, fastän det är ytterst osäkert och labilt, likväl gör det möjligt för den socialistiska republiken att existera - naturligtvis inte för någon längre tid - i den kapitalistiska omringningen.” (Lenin, ”Tesar till referatet om Rysslands Kommunistiska Partis taktik på Kommunistiska Internationals tredje kongress”, *Valda verk*, del II:2, 1956, s 600.)

³⁴ Se Kollontajs broschyr från januari 1921, [Arbetaroppositionen](#).

³⁵ Kollontaj, *Kvinnans ställning ...*, s 162.

³⁶ ”Byråkratiseringens yttersta upphov ligger i den samhälleliga arbetsdelningen, det vill säga i arbetarnas brist på kunskap, färdigheter, initiativ, kultur och social aktivitet.” Ernest Mandel i förordet till antologin [Arbetarkontroll, arbetarråd, arbetarstyre](#). Se även broschyren *Socialist Democracy and the Dictatorship of the Proletariat*, Toronto 1977 (resolution antagen av Fjärde internationals sekretariat).

aktigt, åtminstone för det senare 1900-talets feminister. Å ena sidan betonar hon i sina föreläsningar att kvinnans ekonomiska roll är av avgörande betydelse för erkännandet av henne som fullvärdig samhällsmedlem. Men å andra sidan understryker hon ofta de biologiska skillnaderna mellan könen och kvinnornas grundläggande samhällsroll som mödrar och fostrare. ”Endast en fri och medveten kvinna kan bli en god mor som förstår att lära sina barn deras skyldigheter mot samhället och en sann kärlek till friheten”. Det är som om uppgiften att fostra barnen med nödvändighet föll på kvinnan ensam — även om Kollontaj naturligtvis hävdar att man måste kräva ett församhälleligande av vissa sysslor så att denna funktion kan fullgöras. Därför ställs inga frågor om arbetsdelningen inom familjen — oberoende av hur många daghem det finns — eller om dess implikationer med hänsyn till kvinnans förmåga att fullgöra dessa uppgifter, till hennes yrkesutbildning och möjlighet att nå ansvarsbefattningar. Inte heller frågar sig Kollontaj varför fackföreningarna reser sådant motstånd mot att uppta kvinnor i sina led. Hon noterar att ”arbeterskorna haft det sjufalt värre (än borgarkvinnorna i motsvarande situation) att bli kamratligt bemötta av sina klassbröder inom varje ny produktionsgren de börjat arbeta i”,³⁷ och hon klargör att kvinnorna i många fall tvingades att bilda sina egna fackföreningar på grund av männens vägran att ta emot dem. Men som den objektiva grunden till denna attityd ser hon kvinnornas brist på utbildning, vilket cheferna med framgång använde sig av för att driva ner lönerna. Männens reaktion när de sökte skydda sin ställning var därför lätt att förstå.

Allmänt sett visar Kollontaj en exempellös optimism när det gäller fackföreningarnas framtida utveckling. Utan att tala om arbetarklassens förtrupp — socialisterna, som från början förstått vikten av kamp för kvinnans frigörelse — menar hon att ”de organiserade arbetarna” nu eftersträvar att ”dra in kvinnorna i sina organisationer”.³⁸ Inte endast arbetarnas organisationer utan även de socialistiska partierna hade gått in för kravet om lika lön. Tack vare Marx och Engels hade marxisterna nu en vetenskaplig teori med vars hjälp man kunde besvara de utopiskt socialistiska frågorna om förtrycket inom familjen, dubbelmoralen med mera — en teori som visar att ”kvinnoarbetets tillväxt och exploatering genom kapitalet är en produkt av det stor-kapitalistiska produktionssystemet”,³⁹ och att det är på detta plan som kampen till en början måste utkämpas. Första internationalen förstod detta från begynnelsen: den ”ansåg kvinnoarbetet som en oundviklig företeelse, (försvarade) beslutsamt kvinnan som moder och krävde att lagarna, som skyddade kvinnans arbete och hälsa, skulle utvidgas”.⁴⁰ Detta ensidiga sätt att betrakta problemen⁴¹ har kanske sin grund i Kollontajs inledningsvis nämnda och motiverade önskan att inte öppet angripa arbetarorganisationernas ofta reaktionära attityder. (I flera av sina övriga skrifter hade hon inte lagt fingrarna emellan när det just gällde detta.⁴² Men hennes framställning är även oupplösligt förenad med hennes uppskattning av kvinnornas ökade andel i fackföreningar och arbetarpartier: ”Samtidigt som arbetarrörelsen och socialisternas kamp för sina ideer stärktes, stadgades och utvecklades och ett allt större antal kvinnor tog aktiv del i den, framträdde en rad kvinnor, som varit teoretiska och praktiska ledare i den socialistiska rörelsen ... Ju starkare den

³⁷ Kollontaj, *Kvinnans ställning ...*, s 154.

³⁸ Ibid, s 155.

³⁹ Ibid, s 158.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Se Jacqueline Heinen, ”De la 1ère à la IIIe Internationale, la question des femmes”, *Critique Communiste*, op. cit., s. 109–81.

⁴² Särskilt i *Den nya moralen och arbetarklassen*, där hon kritiserar det sätt varpå socialister skjuter upp lösningen av könsfrågorna till ett framtida samhälle, eller i broschyren *Women workers Struggle for their rights*, Bristol 1973, som första gången publicerades 1918 och innehåller en rad förkrigsartiklar. I det senare arbetet betonar hon svårigheterna att föra kampen inom bolsjevikpartiet självt, och nämner det långvariga motståndet mot hennes krav att agitation och propagandaarbete ska riktas direkt till de kvinnliga arbetarna. Hon understryker även den brist på propagandamaterial som tvingar henne att publicera så gamla texter.

revolutionära arbetarrörelsen blir och ju större mål den ställer upp, desto mer fullständigt uppslukar den kvinnorörelsen och desto lättare kan den under sin diktatur lösa kvinnofrågas invecklade knut, som det borgerliga samhället gått bet på.”⁴³

Det är uppenbart att Kollontajs optimistiska vision om den socialistiska revolutionens triumfartade ankomst och det sätt på vilken den skulle lösa kvinnofrågan byggde på en underskattning av vissa objektiva faktorer. Framför allt underskattade hon de svårigheter som arbetarklassen i de utvecklade kapitalistiska länderna stod inför när det gällde att motstå de borgerliga angrepp som följde på dess olika nederlag i den direkta kampen. För det andra, och inte enbart som resultat av det föregående, underskattade hon motståndet inom arbetarrörelsen mot att kampen för kvinnans frigörelse skulle vara en integrerad del av kampen för att störta den borgerliga staten. Så felaktig är den ordningsföljd som hon ställer upp att hon hänvisar till kvinnornas politiska efterblivenhet för att förklara deras svårigheter när det gäller att ta aktiv del i kampen.⁴⁴ Och när hon försöker att lokalisera de faktorer som ligger under vissa tillbakagångar (i synnerhet kvinnornas återvändande till hemmet efter första världskriget), koncentrerar hon sig på chefernas önskan att undvika strid med arbetarrörelsen vid en tidpunkt då det revolutionära uppsvinget står på sin höjdpunkt, även om de vid andra tillfällen säkert skulle ha föredragit att behålla en flexibel arbetsstyrka, sammansatt av kvinnor som kunde utsättas för obegränsad utsugning. Vad Kollontaj inte förklarar är varför arbetarrörelsen inte protesterade mot att man skickade hem kvinnorna, varför de flesta manliga arbetare tog för givet att det skulle vara deras rätt att ta de arbeten som fanns och varför många kvinnor även fortsatte att prioritera sina hemsysslor.

Detta för oss tillbaka till Kollontajs försummelse när det gäller att på allvar analysera den sociala arbetsdelning och fördelning av sysslorna inom hemmet som härstammar från den ställning som kvinnorna getts i det kapitalistiska samhället. I det avsnitt som går igenom kvinnornas ställning under första världskriget — de de utgjorde en majoritet av arbetskraften, även inom traditionellt manliga sektorer — tar Kollontaj aldrig riktigt itu med hushållsarbetets problem. Hon beskriver i detalj överexploateringen av kvinnorna (ackordsarbete, svältlöner som ofta bara var en tredjedel av männens, arbetsdagen på 12-14 timmar, de ändlösa livsmedelsköerna, undernäringen osv). Men medan hon naturligt nog förklarade detta i termer av kvinnornas brist på utbildning och den låga organiseringsnivå som gjorde dem oförmögna att försvara sig försökte hon inte redogöra för bakgrunden till denna situation. Hur skulle hon annars så ofta i sina samtal kunna återvända till det faktum att ”det husliga arbetet dör ut och kvinnans arbete för familjen blir överflödigt. Varken den nationella ekonomin eller familjemedlemmarna behöver det.”⁴⁵ Hon erkänner visserligen att kvinnornas ställning i grunden inte kan förändras inom det kapitalistiska systemet. Hon har emellertid stor förtröstan inför den ljusa framtiden, till proletariats förmåga att lösa dessa svårigheter när väl det ekonomiska sociala och politiska systemet blivit omvandlat. ”T.o.m. de som är välvilligt inställda till kvinnorna är ur stånd att lösa den (‘kvinnofrågas komplicerade och oupplösliga sociala knut’) så länge kapitalets makt härskar.”⁴⁶ Hon drar denna slutsats efter att endast ha nuddat vid frågan om kvinnornas organisering och vid vad de själva här och nu kan göra för att bryta sina bojor.

Den samhällsliga arbetsdelningen

I de sista fem föreläsningarna, som befäster detta synsätt, reser Kollontaj frågan om övergångs-

⁴³ Kollontaj *Kvinnans ställning ...*, s 160 f.

⁴⁴ Ibid, s 184.

⁴⁵ Ibid, s 139.

⁴⁶ Ibid, s 178.

perioden. Hennes syfte är att med de åhörande kamraterna ta upp sådana viktiga frågor som hushållsarbets socialisering, skyddet av arbetande kvinnor och mödrar samt de förändringar som är nödvändiga i vardagslivet för att man ska kunna gå vidare mot socialismen och undanröja all ojämlikhet. Vi ska inte här dröja vid Kollontajs många positiva förslag,⁴⁷ utan i stället diskutera hur luckorna i hennes analys av kvinnans ställning under kapitalismen ännu mer påfallande uppträder i hennes behandling av det revolutionära partiets uppgifter efter maktövertagandet. Sålunda får hennes felaktiga uppfattning om den socialistiska utvecklingens takt henne att inta en överoptimistisk och ensidig syn på utvecklingen när det gäller kvinnornas deltagande i produktionen. Hon understryker att kvinnornas procentandel av den totala arbetsstyrkan inom industrin steg från 32 till 42 procent mellan 1914 och 1918, och att kvinnorna var fler än männen inom sex industrisektorer (medan som en jämförelse vid sekelskiftet endast 8 procent av kvinnorna var ekonomiskt aktiva). Men hon nämner inte att bland de kvinnor som år 1921 arbetade (cirka 30 procent av befolkningen) nästan 90 procent var bönder. Och som hon i ett annat sammanhang påpekar: ”De kvinnliga böndernas ställning har inte genomgått någon väsentlig förändring, ty natuaraekonomin fortsätter att dominera bland jordbruksbefolkningen.” Här uppmålas en felaktig bild av de sovjetiska kvinnliga arbetarna, eftersom de flesta av hennes exempel på positiv förändring är hämtade från industrin.

Och när hon slår fast att genomsnittslönen i Moskvaregionen är nästan lika hög för män och kvinnor redogör hon heller inte för att dessa siffror endast gäller typiskt kvinnliga sektorer, och att den verkliga olikheten består därför att kvinnorna är så dåligt företrädna i de välbetalda sektorerna. Detta bidrar inte till att belysa den kamp som måste föras för kvinnornas utbildning och deltagande inom alla ekonomins sektorer — ett område där som vi sett hennes föreställningar ligger relativt långt från verkligheten. Hennes upprepade iakttagelser om att ”familjen inte kan bestå i sin rådande form när den upphört att vara en ekonomisk enhet inom det kapitalistiska samhället” förklarar utan tvekan varför hon anser prostitutionens gissel vara på väg att försvinna, och varför hon anslår en så sträv ton gentemot husmödrar som fortfarande låter sig försörjas av sina män (hon använder rentav termen ”prostituerad” för att beskriva deras inställning). Även om hon har rätt när hon understryker att prostitutionen är nära förknippad med kvinnornas ekonomiska ställning, är det svårt att se varför hon är så snabb att förkunna segern. Det var trots allt Kollontaj själv som i denna fråga förde en hård strid, både före och under den socialistiska regimens tre första år, och visade hur avgörande kvinnornas ekonomiska oberoende är när det gäller att eliminera det tillstånd som deras usla plats under kapitalismen naturligt nog resulterat i. Hur kunde hon tro att prostitutionen verkligen hade försvunnit när den ekonomiska krisens allvar hade framtvingat NEP-reträten och när alla samtida vittnesbörd talar om hungersnöd i städerna?⁴⁸ Härstammar inte hennes försäkran ur den voluntaristiska logik med vilken hon längre fram säger: ”De sista fördomarna (skingrades) genom kvinnornas deltagande på de båda huvudfronterna, arbetsfronten och den röda fronten.”

Det är dock framför allt ifråga om arbetsdelningen i familj och samhälle som dessa sista föreläsningar missar sitt mål att politiskt beväpna de arbetar- och bondekvinnor som lyssnade till dem. Kollontajs vision av en familj under upplösning hindrade henne från att se att en kvardröjande uppdelning ifråga om både arbete och hushållssysslor kräver en beslutsam kamp och organiserad diskussion mellan de mest medvetna kvinnorna för att finna det bästa medlet att komma åt problemet. I vissa avseenden avslöjar hon dessutom en högst traditionell syn på kvinnans plats i samhället. Det synsätt som hennes återkommande tal om kvinnan som ”moder och fostrare”

⁴⁷ Se text s 204-19. Och se Heinen op., cit.

⁴⁸ På tal om läget 1919 och mer allmänt om perioden fram till 1923, skriver Viktor Serge: ”Prostitutionen upphörde aldrig”. Detta bestyrks av Alfred Rosmer i [Moskva under Lenin](#) och av åtskilliga andra som skrivit om perioden.

vittnar om bestyrks av hennes diskussion om den socialistiska republikens mål. Efter att ha åberopat det växande antal kommuner som medger kvinnorna att bli befriade från vissa uppgifter, tillfogar hon: ”Men befrielsen från det improduktiva hemarbetet är bara den ena sidan av frågan om kvinnans frigörelse. Hon måste också ta hand om barnen och deras uppfostran, en börda som inte är mindre tung och som i lika hög grad fjättrar henne inom hemmet och familjen. Sovjetmakten, vars kommunistiska politik syftar till att trygga moderskapet och den sociala uppfostran, håller medvetet på att överföra denna börda från kvinnorna till det socialistiska kollektivet, arbetarstaten.”⁴⁹

Med andra ord: de traditionella rollerna utmanas inte. I ett annat sammanhang säger hon faktiskt att barnkrubbor behövs för att höja kvinnornas arbetsproduktivitet: ”Arbeterskan-modern, som tillbringar natten vid barnets vagg och tvingas ägna all sin fritid åt köket, blir en mindre uppmärksam arbetare än mannen, som kan vila normalt under natten och inte bryr sig om några beskäftiga familjeplikter.”⁵⁰ Om innebörden av dessa rader ännu skulle vara oklar avlägsnar hon allt tvivel genom upprepade uttalanden om behovet ”att skydda kvinnornas medfödda modersinstinkt” och genom sina våldsamma, moralistiska förebråelser mot kvinnor som vägrar att amma sina barn. Alla avsnitt som handlar om skyddet av mödrarna domineras av en väldig överbetoning av produktionsintressena. Vare sig det är fråga om mödraledighet, om att förbjuda nattarbete för kvinnor (begränsat till sju timmar för männen), att inrätta barnkrubbor, gemensamhetsmatsalar eller vilohem för barnföderskor så motiveras allt i termer av höjd produktivitet. ”Det är en plikt för vår Sovjetrepublik att tillse, att kvinnornas arbetskraft inte förlösas på improduktivt hushållsarbete eller barnuppfostran, utan vederbörligen används i skapandet av nya samhällseliga rikedomar.”

Även vid behandlingen av aborterna ger Kollontaj liknande förklaringar och väcker förlägenhet hos oss. Sedan hon angripit de borgerliga kvinnorna som gjort abort ”av självskhet och bekvämlighet”, tillfogar hon att aborterna bör legaliseras därför att det vore hycklande att inte erkänna, att sovjetiska kvinnor som befinner sig i utsatt läge kommer att avbryta sina havandeskap likaväl som kvinnor i andra länder gör det. ”Den ’hemliga hjälpen’ förstör kvinnan, gör henne för en längre tid till en börda för arbetarstaten och minskar arbetskraften.”⁵¹ Inte ett ord om kvinnans rätt till abort!

Kollontajs uppfattning om kvinnornas roll framgår ytterligare av det sätt på vilket hon tar itu med relationerna mellan föräldrar och barn (i realiteten: mellan mödrar och barn), och med frågan om det kollektiva boendet. För henne måste barnvårdande institutioner stå ”under kontroll av mödrarna själva, som måste ta regelbunden del av barnkrubbarnas aktiviteter”. Arbetet med att stöda kollektivbostäderna ”kommer att skötas av anställda städerskor”, på samma sätt som enligt en annan broschyr ”arméer av kvinnliga kockar” under kommunismen kommer att befria kvinnorna från deras arbete i köket.⁵² Också ifråga om kollektivboendet tar den ekonomiska realismen överhand över andra överväganden. För Kollontaj handlar det inte om att hänge sig åt utopiska drömmar, utan vill människor bo kommunalt är det för att det är ”mycket bekvämare att bo i kommunens hus. Dessa är alltid bättre inredda än privatbostäderna och välförsedda med ved och lyse. Det har oftast varmvattensberedare och centralkök.”⁵³

Det bör göras helt klart att detta produktionsinriktade synsätt inte är något för Kollontaj eget. Om

⁴⁹ Kollontaj, *Kvinnans ställning ...*, s 209.

⁵⁰ Ibid, s 189.

⁵¹ Ibid, s 219.

⁵² Se broschyren från 1918 *Familie, état et communisme*, omtryckt i *Quatrieme Internationale*, mars april 1973.

⁵³ Kollontaj, *Kvinnans ställning*, s 207.

vi studerar texter från denna epok som handlar om barnomsorg finner vi att de flesta avslöjar samma brist på känslomässiga överväganden, för de dimensioner som är specifika för de kollektiva relationerna och för dessas positiva effekt på personlighetens utveckling.⁵⁴ Vi måste naturligtvis sätta in dessa åsikter i deras historiska sammanhang. De ekonomiska begränsningarna hade till en kärv verklighet återfört en kvinna som Kollontaj, vilken före revolutionen hade drömt en hel del om personliga relationer i ett annorlunda samhällssystem. Det som förvånar är inte hennes stora betoning av produktionen när hon talar om de omedelbart förestående uppgifterna, utan det faktum att hon så lättvindigt behandlar det motstånd man hade att kämpa mot. Det var ju inte bara bland arbetarna och bönderna utan även i själva partiet som det fanns ett betydande motstånd mot tanken på att det var nödvändigt att engagera sig i kampen för kvinnornas frigörelse. Men det enda som Kollontaj i förbigående nämner — i det sista avsnittet — är att centralkommitténs kvinnokommitté år 1919 mötte mycket beslutsamt motstånd från den åttonde partikongressens delegater när den lade fram en resolution om vikten av att i sovjeterna dra in kvinnliga arbetare och bönder inom varje produktionssektor. Resolutionen genomdrevs först sedan en manlig kamrat med viss ställning inom ledningen hade gjort ett starkt inlägg i diskussionen. (Trots detta var som Kollontaj påpekar kvinnorepresentationen i dessa organ två år senare fortfarande mycket svag.)

Det som även förvånar är Kollontajs acceptering av viss uppdelning ifråga om sysslor — inte på grund av kortsiktigt ekonomiskt tvång utan uppenbarligen i ett längre perspektiv. Detta är åtminstone vad som framgår av hennes fjortonde och sista föreläsning, där hon tar upp de perspektiv och uppgifter som de närvarande kvinnliga medlemmarna står inför. I det att hon understryker att kvinnorna dittills tenderat att ta arbeten som ligger nära deras dagliga sysslor som mödrar och hemmafruar (social service, utbildning, gemensamhetskök, sjukvårdssektorn osv), sammanfattar hon att det existerar en ”naturlig arbetsdelning” en som ”inte splittrar proletarietet i två könsskilda halvor, utan tvärtom leder till ett fullt normalt och godtagbart stärkande av initiativet inom olika samhällsområden.”⁵⁵ Vi kan förvisso förstå hennes uttalande: ”Det är ett faktum att kvinnorna under vår nuvarande epok utifrån sina erfarenheter spontant utvecklar nya livsstilar och ett förändrat medvetande.” Men efter allt som hon haft att säga om familjens försvinnande och det faktiska uppnåendet av jämlikhet mellan män och kvinnor, har vi svårare att förstå fortsättningen: ”Under den nuvarande fasen av proletariets diktatur kan de proletära kvinnorna långt mindre än tidigare engagera sig i kamp för abstrakta feministiska principer, det vill säga för någon abstrakt jämlikhet. Den seriösa planeringen i Sovjet måste utgå från kvinnornas moraliska och fysiska förmåga, och fördela arbetsuppgifterna mellan könen på ett sådant sätt att planen bäst tjänar de kollektiva intressena ... Arbetarstaten får aldrig glömma att kvinnorna inte enbart är arbetskraft, och att de även har en funktion att fylla som mödrar”. Vilka slutsatser kan vi dra av bristen på all hänvisning till en kommande kamp för att omfördela rollerna i samhället, familjen och produktionen? Vilka andra än att Kollontajs föreställning om den samhälleliga och könsmässiga arbetsdelningen ligger långt från den som vi dag kan utveckla.

⁵⁴ Eftersom jag i detta sammanhang inte kan utveckla detta vidare, hänvisar jag till Daniel Lindenbergs antologi *L'internationale communiste et l'école de classe*, Paris 1972. Del fyra innehåller många samtida texter, däribland ett utdrag av Blonskij – vilken på intet vis är den mest högervridne och produktionsinriktade – där han hävdar att endast det socialt nyttiga arbetet har något värde ur uppfostringssynpunkt, eftersom bara det bidrar till samhällets välfärd och därigenom ökar det kommunistiska medvetandet.

⁵⁵ I inledningen till *Women workers struggle for their rights* hävdar Kollontaj att denna arbetsdelning inte har något att göra med ett bibehållande av kvinnans traditionella plats i familjen eller med hushållsarbetets betydelse. Hon förebrår även partiet för att det inte tidigare förstått att hushållsarbetet höll på att försvinna, och att övergången till statlig barnomsorg var ett praktiskt och aktuellt problem.

Ändå får, som jag betonat på annat håll⁵⁶, den kritik som vi idag gör av Kollontajs föreläsningar från 1921 inte undanskymma det historiska sammanhang i vilket de hörde hemma. Bristen på preventivmedel, den dåliga kunskapen om psykoanalys, mekaniseringens ännu embryonala utveckling (som nu nått en punkt där mycket av hushållsarbetet blivit överflödigt) — alla dessa faktorer gör det möjligt för oss att bättre förstå innehållet och begränsningarna i Kollontajs teorier. Om jag betonat deras brister mer än hennes positiva bidrag till könskampen, beror det på att den senare delen av hennes arbete är långt mera känd. Med tanke på kvinnorörelsens nuvarande utveckling tror jag att det är nyttigt för oss att dra fram såväl de element av kontinuitet som förbinder oss med tjugotalets feminism som de aspekter vilka kan och bör överskridas. Det senaste årtiondets explosiva samhällskris och kvinnoradikalisering reser att antal nya frågor på vilka vi måste ge svar. Inte desto mindre var för femtio år sedan Kollontaj bland dem som kom längst i insikten om de problem som hänger samman med kvinnans frigörelse.

Översatt från *New Left Review* I/110, July-August 1978

Översättning: Gunnar Sandin

⁵⁶ Se Heinen, op. cit.